

Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Ölmekte Olan Bireyin Bakımına İlişkin Tutumları

Nursing Students' Attitudes on Care of Dying Individuals

Neşe UYSAL¹, Erdal CEYLAN², Ayşegül KOÇ³

ÖZ

Bu çalışma hemşirelik bölümü öğrencilerinin ölmekte olan bireyin bakımına ilişkin tutumlarını belirlemek amacıyla kesitsel olarak yürütülmüştür.

Araştırma örneklemini, bir üniversitenin sağlık bilimleri fakültesi hemşirelik bölümü ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarında öğrenim görmekte olan 161 öğrenciden oluşmuştur. Veriler tanıtıcı özellikler bilgi formu ve Frommelt Ölmekte Olan Bireyin Bakımına İlişkin Tutum Ölçeği kullanılarak toplanmıştır.

Öğrencilerin %59,6'sı yaşam sonu bakıma ilişkin eğitim aldığını belirtmiş, %45,9' u ölüme karşı tutumun evrensel olduğunu ve ölümün doğal karşılanması gerektiğini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin yaşları ile ölümden kaçma davranışları arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu, 3. sınıf öğrencilerinin kabul edici yaklaşım ve ölümü kabullenme düzeylerinin diğer sınıflara göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yaşam sonu bakıma ilişki bilgi alanların, ölüm korkusu düzeyleri ve daha önce ölmekte olan hastaya bakım verme deneyimi olmayanların, Tarafsız Kabullenme düzeylerinin diğer gruplara göre yüksek olduğu bulunmuştur.

Öğrencilerin ölmekte olan kişinin bakımına yönelik tutumlarının orta düzeyde pozitif olduğu bulunmuştur. Hemşirelik öğrencilerine, ölmekte olan hastalara ve ailelerine yönelik bakım becerilerini geliştirmeleri için daha fazla eğitim fırsatı sunulması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Öğrenci Hemşire, Tutum, Yaşam Sonu Bakım.

ABSTRACT

This cross-sectional study was conducted to determine nursing students' attitudes towards care of dying individuals.

Research sample consisted of 161 students learning at 2nd, 3rd and 4th grade level among the nursing department students of a university. Data were collected using the descriptive information form and "Frommelt Attitudes Toward Care of the Dying" Scale.

56.6% of the nursing students stated that they are trained in end-of-life care and 45.9 % of students stated that the attitude towards death is universal and that death should be regarded as natural phenomenon. There was a significant negative correlation between students' age and their death-avoidance behavior. It has been determined that acceptance approach levels and death acceptance sub-dimensions of third grade students were lower than the other classes. In addition, levels of fear of death were found higher than the other groups. Furthermore, those who didn't have previous care experience in dying patients were found to have higher levels of impartial acceptance than the other groups.

Attitudes of the students towards the care of the dying individual were found to be moderate. It is important for nursing students more education opportunities to learn more about end-of-life care and to develop skills in looking after dying patients and their families.

Keywords: Dying, Nursing Student, Attitude, End of Life Care

*Bu çalışma 5. Uluslararası Evde Sağlık ve Sosyal Hizmetler Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

¹Dr. Öğr. Üyesi, İç Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Amasya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, uysaln2007@hotmail.com, orcid numarası:0000-0002-9697-8227

²Arş. Gör., İç Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, sinerkub_239@hotmail.com, orcid numarası:0000-0002-8614-806X

³Dr. Öğr. Üyesi, İç Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, aysegulkocmeister@gmail.com, orcid numarası: 0000-0003-1179-5550

İletişim / Corresponding Author: Neşe UYSAL
e-posta/e-mail: uysaln2007@hotmail.com

Geliş Tarihi / Received: 03.08.2018
Kabul Tarihi/Accepted: 07.01.2019

GİRİŞ

Ölüm, bireyin psikolojik ve fizyolojik anlamdaki son evresidir. Bilimsel ve tıbbi gelişmeler ölümü geciktirebilmektedir ancak ölüm, halen yaşamın bir parçası olmaya devam etmektedir.¹

Ölümün genellikle sağlık kurumlarında olması, özellikle hasta ile daha çok zaman geçiren hemşireler ve hemşirelik öğrencileri olmak üzere sağlık profesyonellerine büyük sorumluluklar yüklemektedir.² Ölmekte olan hastaların bakım ihtiyaçlarının fazla olması, durumlarının giderek kötüye gitmesi, hastalara sıkıntı veren semptomların tedavi edilmesinde zorluk yaşanması, ölmekte olan hastanın yakınlarının da bakım ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışılması gibi nedenlerle ölmekte olan hastaya bakımda başta hemşireler olmak üzere tüm sağlık profesyonelleri çeşitli zorluklar yaşamaktadırlar.^{3,4} Bununla birlikte ölmek üzere olan hastayla çalışan hemşireler, ölüm olgusuna yakından şahit olmakta ve kendileri de ölüm gerçeğiyle sıklıkla yüzleşmektedir.⁴

Hemşirelik öğrencileri de eğitimleri süresince ölmekte olan hastalarla karşılaşmakta ve bu hastalara bakım verme sürecini öğrenmektedir. Ölmekte olan hastalara bakım verme sürecinde, bu hastaları hayatlarının son döneminde rahat ettirmek, desteklemek, bakım ihtiyaçlarını karşılamak ve onurlu bir şekilde ölmelerine yardımcı olmak gibi çoklu sorumluluklar ve ölüm sürecine şahit olmak hemşirelik öğrencilerinde kaygı, korku gibi psikososyal sorunlara ve istenmeyen tutumlara neden olabilmektedir.^{4,5}

Hemşirelik öğrencilerinin ölüme yönelik duyguları, düşünceleri ve ölmekte olan hastaya yönelik tutumları ölüme yaklaşan hastaya verdikleri bakımın kalitesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır.^{2,6} Ölmekte olan hastaya bakım vermeye yönelik bilgi ve becerilerin öğrencilik yıllarında şekillendiği göz önünde bulundurulursa öğrencilerin ölüme karşı davranışlarının, tutumlarının ve bu

tutumlarını etkileyebilecek duygu ve düşüncelerin incelenmesi önemlidir.

Literatürde yapılan çalışmalarda öğrencilerin bu konudaki tutumlarının farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Arslan ve arkadaşlarının (2014) 222 üçüncü sınıf hemşirelik öğrencisi ile yaptıkları çalışmada öğrencilerin ölmekte olan hastanın bakımına ilişkin tutum (FATCOD)(The Frommelt Attitudes Toward Care of the Dying) skorlarının orta düzeyde olduğu görülmüştür.⁷ Abu-El-Noor ve arkadaşlarının (2016) 141 hemşirelik öğrencisi ile yaptıkları çalışmada katılımcıların FATCOD skorlarının orta düzeyde olduğu görülmüştür.⁸ Şahin ve arkadaşlarının (2016) 233 hemşirelik öğrencisi ile yaptıkları diğer bir çalışmada öğrencilerin %62,2'si ölmekte olan hastaya bakım vermek istemediğini; Youssef ve arkadaşlarının çalışmasında ise hemşirelik öğrencilerinin çoğunun (%83,3) ölmekte olan hastalara ve ailelerine karşı duygu ve düşüncelerinin olumsuz olduğu belirtilmiştir.^{4,9} Öğrenci hemşireler, ölmekte olan hasta ve hasta yakınları ile doğrudan iletişim sağlayan sağlık profesyonellerinden biridir. Bu süreçte hasta ve ailenin bakım ihtiyaçlarının karşılanması için öğrencilerin gerekli bilgi ve beceriye sahip olmanın yanında ölüme yönelik tutumları da önem taşımaktadır. Bununla birlikte literatürde ölüm ve ölmekte olan hastaya bakıma yönelik tutumların yaş, cinsiyet, bir yakını kaybetme, ölmekte olan hasta bakımına yönelik eğitim alma gibi birçok faktörden etkilendiği de belirtilmektedir.^{7,8}

Bu çalışma, hemşirelik bölümü öğrencilerinin ölmekte olan hastalara bakım vermeye yönelik tutumlarını ve etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla planlanmıştır.

MATERYAL VE METOT

Araştırmanın Tipi

Araştırma kesitsel tipte yapılmıştır.

Araştırmanın Yeri

Araştırma Ankara'da bir üniversitenin Sağlık Bilimleri Fakültesi hemşirelik bölümü öğrencileri ile yürütülmüştür.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini hemşirelik bölümünde öğrenim gören 360 hemşirelik öğrencisi oluşturmuştur. Çalışmada örneklem seçimine gidilmemiş araştırma sınırlılıklarına uyan tüm öğrenciler çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın örneklemini hemşirelik bölümü öğrencileri içerisinde en az bir dönem klinik uygulamaya katılan ve çalışmaya katılmayı kabul eden 161 ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf düzeyinde hemşirelik öğrencisi oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri, Tanıtıcı Özellikler Bilgi Formu ve Frommelt Ölmekte Olan Bireyin Bakımına İlişkin Tutum Ölçeği kullanılarak toplanmıştır.

Tanıtıcı Özellikler Bilgi Formu

Form, araştırmacılar tarafından literatür taranarak geliştirilmiştir. Form iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öğrencilerin demografik verileri (yaş, cinsiyet, medeni durum, sınıf düzeyi, yaşam sonu bakıma ilişkin eğitim alıp almadığı, eğitim alanlar için eğitim alınan yer ve eğitimi yeterli bulup bulmadığı); ikinci bölümde öğrencilerin ölüme ve ölmekte olan hastaya bakım vermeye ilişkin görüşlerine (ölümün anlamı, ölmekte olan hastaya bakım verirken yaşanan duygular, bakım verirken yaşanan zorluklar, ölüm sürecinde hasta ve aileye yaklaşım, bu hastalara bakım veren hemşirelerin sahip olması gereken özellikler vb). yönelik sorular yer almaktadır.

Frommelt Ölmekte Olan Bireyin Bakım İlişkin Tutum Ölçeği (FATCOD)

30 maddeden oluşan beşli likert tipi ölçekte pozitif ve negatif tutumlara ilişkin ifadeler yer almaktadır. Ölçekte 1, 2,4, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27 ve 30 maddeler pozitif, diğer maddeler negatif olarak ifade edilmiştir. Ölçeğin değerlendirilmesinde, negatif tutumları içeren sorular ters çevrilip pozitif cevaplarla toplanarak toplam puan elde edilmektedir. Ölçekten alınabilecek toplam puan 30–150 arasındadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar daha pozitif tutumu göstermektedir. Katherine H. Murray Frommelt (1988) tarafından oluşturulmuş ölçeğin ülkemizde geçerlik güvenirlik çalışması Çevik ve Kav (2013) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin geçerlilik güvenirlik çalışmasında cronbach alpha değeri 0,73'dür.¹⁰

Verilerin Analizi

Araştırma verilerin analizi SPSS 21 istatistik programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler (sayı, yüzde, ortalama, minimum, maksimum), Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis testi kullanılmıştır.

Araştırmanın Etiği

Araştırmanın uygulanabilmesi için etik kurul izni (08.06.2017/569-06) ve araştırmanın yapıldığı üniversiteden yazılı izin alınmıştır. Öğrencilere araştırmanın amaçları açıklanmış ve araştırmaya katılma konusunda sözlü onamları alınmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın yalnızca bir fakültedeki hemşirelik bölümü öğrencileri ile yürütülmüş olması araştırmanın sınırlılığdır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Öğrencilerin yaş ortalaması $20,6 \pm 2,13$, %78'i kadın, %96,3'ü bekar, %41,6'sı 2. sınıf düzeyindedir. Öğrencilerin %59,6'sı yaşam sonu bakıma ilişkin bilgi aldığını, %82,3'ü bu eğitimi lisans eğitiminde aldığını belirtirken, üniversite eğitimi sırasında bu eğitimi alan öğrencilerin %63,5'i bu eğitimi kısmen yeterli bulduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin %91,1'i klinik uygulama yaptıkları kurumlarda yaşam sonu bakımla ilgili hizmet içi eğitim olmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların %40,7'si ölmekte olan hastaya bakım verirken %48,1'i bu dönemde hasta ve yakınları ile iletişim kurarken kendini yeterli hissetmediğini belirtmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Yaşam Sonu Bakım Veren Hemşirelerin Sahip Olması Gereken Özellikler Hakkındaki Düşünceleri

Özellikler	%
Bütüncül bakım verme yeteneği ve bilgisinin olması	%90,7*
Hasta ve aile ile iyi iletişim kurması	%74,5*
Bireylerin farklılıklarına ve kararlarına saygı göstermesi	%67,7*
Etik konularda hassas davranması	%68,3*
Semptom yönetimi yeteneği olması	%55,9*

*n katlanmıştır

Yaşam sonu dönem hasta ve yakınları için pek çok fiziksel sıkıntının yanında, psikosozal ve spiritüel sorun ve sorunları da içermektedir. Çalışmamızda öğrenciler ölmekte olan hastalara bakım verirken ve bu dönemde hastalarla ve yakınlarıyla iletişim kurarken zorluk yaşadığını belirtmiştir. Yaşam sonu bakımında sağlık profesyonellerinin çoklu semptomlar/sorunlar ile baş etmek zorunda olması bu durumun nedeni olabilir.^{2,11}

Öğrencilerin %57,1'i ölüm süreci hakkında bireylere bilgi verilmesi gerektiğini belirtirken, %56,6'ü bu bilgiyi sağlık personelinin vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Öğrencilerin %70,2'si ölüm konusunda konuşmanın zor olduğunu belirtirken bu durumun nedeni hastanın daha çok üzüleceğini düşünme (%37,6) ve söylemesi zor bir durum olması (%28,8) olarak belirtilmiştir. Öğrencilerin %75,6'sı ölmek üzere olan hastayla son günleri

hakkında konuşulması gerektiğini belirtmiştir. Öğrenciler, bireylerin yaşamın son anlarını istediği yerde ve istediği kişilerle geçirmeyi istemelerini (%65,5), ve hastanın doğal hakkı olmasını (%10,1) bu durumun nedeni olarak belirtmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin %16,8'i hastayla ölüm hakkında konuşmanın hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini bu nedenle de gerekli bulmadığını, %7,6'sı hasta ve yakınlarının psikolojik durumlarını olumsuz etkileyeceğini düşündüğünü belirtmiştir. Hastaların son anlarını istedikleri yerde geçirebilmeleri, kendilerini hazırlamaları, hasta ve yakınlarının psikolojilerinin daha iyi olması ve hastanın doğal seçim hakkı olması gibi sebeplerle öğrencilerin %72,5'i ölmekte olan hastalara nerede ölmek istediğinin sorulması gerektiğini düşünmektedir. Hastanın genel durumunun bozulduğu yaşam sonu dönemde hem hasta, hem aile ölüm gerçeği ile yüzleşmektedir. Bu dönemde tedavi ekibinin hasta ve ailesi ile birlikte, yaşam kalitesi kadar "iyi ölümü" de konuşmasının gerektiği de belirtilmektedir.¹² Çalışmamızda öğrencilerimizin yarısından fazlası (%75,6) bu kavramı destekler nitelikte yaşam sonuna ilişkin hastalarla konuşulması gerektiğini düşünmektedir.

Hemşirelik öğrencilerine göre yaşam sonu bakım veren hemşirenin sahip olması gereken özellikler Tablo 1'de verilmiştir. Yaşam sonu bakımı veren hemşirelerin sahip olması gereken özellikleri öğrenciler çoğunlukla iyi bakım verme yeteneği, iletişim yeteneği, etik davranma olarak belirtmiştir (Tablo 1).

Tablo 2. Öğrencilerin FATCOD Ölçeği Alt Boyutlarından Aldıkları Puanların Dağılımı

FATCOD Alt Boyutları	Min-Max	Ortalama±SS
Ölüm korkusu	12-49	29,18±7,93
Ölümünden kaçınma	6-35	23,40 ±6,48
Tarafsız kabullenme	5-23	13,26 ±3,65
Kabul edici yaklaşım	10-70	26,77± 9,12
Ölümü kabullenememe	5-35	21,44 ±7,33
Total	37-143	114,05±12,58

Tablo 3. Seçili Değişkenlerin FATCOD Alt Boyutları ile İlişki

Değişkenler	FATCOD Alt Boyutları				
	Ölüm Korkusu (Median)	Ölümden Kaçınma (Median)	Tarafsız Kabullenme (Median)	Kabul Edici Yaklaşım (Median)	Ölümü Kabullememe (Median)
Sınıf					
2. sınıf	31(14-49)	25(9-35)	14(7-23)	26(10-61)	22(5-35)
3. sınıf	29(12-45)	21.5(6-35)	12(5-17)	23(11-38)	15(5-35)
4.sınıf	29(13-45)	22(8-34)	13(7-22)	27(16-70)	24(6-35)
p ^a	0,086	0,034	0,069	0,008	≤0,001
Yaşam sonu bakıma ilişki bilgi alma					
Evet	29(12-45)	22.5(6-35)	12.5(5-22)	26(11-70)	21(5-35)
Hayır	31(13-49)	24(9-35)	14(7-23)	26(10-61)	21(5-35)
p ^b	0,047	0,160	0,124	0,946	0,888
Daha önce ölümcül hastaya bakım verme deneyimi					
Olan	29(12-45)	22,5(6-35)	12(5-22)	24(11-70)	21(5-35)
Olmayan	30(14-49)	23(8-35)	13(6-23)	27(10-61)	22(5-35)
p ^b	0,306	0,892	0,26	0,29	0,472

^a Kruskal Wallis Testi^b Man Withney U Testi

Son dönem hastalarla ilgilenmek duygusal olarak acı verici, stresli ve üzücü bir deneyim olabilir. Nitekim Mccallum ve arkadaşlarının derlemesinde (2018) ölmekte olan bireylerin bakımını üstlenen personelin stres ve sıkıntıyı sıkça yaşadığı belirtilmiştir.¹³ Bu nedenle son dönem hastalarla ilgilenen hemşirelerin gerekli bilgi ve beceriye sahip olmalarının yanı sıra kendi duygularını tanıması, iletişim becerilerini kullanması, vb. durumlar da önem taşımaktadır. Bu açıdan çalışmamızda öğrenciler bu gruba bakım veren hemşirelerin ölmekte olan hasta bakımı konusunda bilgi sahibi olması, iletişim becerilerinin iyi olması ve kültürel değerlere sahip olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Koku ve Ateş'in (2016) çalışmasında da hemşirelerin yaşam sonu hasta bakımında yaklaşan ölüm belirtilerini ve ölmekte olan hastanın fiziksel ve psikososyal bakımını sağlaması, iletişim becerilerine sahip olması, kültürel farklılıkları dikkate alması, ağrı yönetimi vb. konularda bilgi ve beceri sahibi olması beklendiği ifade edilmektedir.¹⁴

Çalışmaya katılan öğrencilerin ölüme karşı tutum ölçeği puan ortalaması 114,05 olarak bulunmuştur. Öğrencilerin ölüme karşı tutum ölçeği alt boyut puan ortalamaları ise Tablo 2'te verilmiştir. Alt boyut puan

değerleri ortalamanın üzerindedir. Çalışmamızda öğrencilerin ölmekte olan hastaya bakım vermeye ilişkin tutum ölçeği puan ortalamalarının, literatür ile karşılaştırıldığında daha yüksek olduğu görülmektedir. Arslan ve arkadaşlarının çalışmasında (2014) öğrencilerin FATCOD ortalama puanı 95,20 Abu-El-Noor'un çalışmasında 96,96, Grubb ve Artur'un çalışmasında 75,90 olarak bulunmuştur.^{7,8,15} Çalışma sonucumuzun literatüre göre yüksek çıkmasının sebebinin çalışma grubumuzun üçte ikisinin yaşam sonu bakıma ilişkin eğitim almasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Öğrencilerin %88'i daha önce 1. derece yakınlarının kaybı ile ölüm deneyimini yaşadığını belirtirken, %47,4'ü çalıştığı klinikte ölen bir hasta ile karşılaştığını belirtmiştir. Öğrenciler tarafından ölümün anlamı, yaşamın son bulması (%38,3), ahiret hayatının başlangıcı (%26,7), sonsuz yaşamın başlangıcı (%11,8), fiziksel aktivite ve fonksiyonların son bulması (%11,2), yaşadığımız hayatın sonu (%6,8), doğal hayatın parçası (%3,1) olarak tanımlanmıştır.

Ölmekte olan hastaya bakım veren öğrencilerin hastalara bakım verirken yaşadığı duygular değerlendirildiğinde, öğrencilerin çoğunluğu üzüntü, korku

(%45,9; %37,8) gibi duygular yaşadığını belirtirken, %68'i hiçbir şey hissetmediğini belirtmiştir.

Öğrencilerin %53,4'ü ölmekte olan bir hastaya bakım vermek isteyebileceğini ifade etmiştir. Bakım vermek istediklerini belirten öğrencilerin %46,4'ü bakım vermek isteme nedeninin yardım etmek, %12,5'i hastayı anlamak olarak belirtmiştir. Bakım vermek istemeyen öğrenciler ise bu durumun nedeni olarak kendilerini kötü hissetme ve korku olarak belirtmişlerdir.

Katılımcıların sosyodemografik özellikleri ile ölüme karşı tutumları incelendiğinde, yaş ile ölümden kaçma davranışları arasında negatif korelasyon olduğu saptanmıştır. Cinsiyet açısından gruplar arasındaki farkın anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Sınıf düzeylerine göre yapılan karşılaştırmada ölümden kaçınma puan ortalamalarının 2. sınıf düzeyindeki öğrencilerde anlamlı şekilde daha yüksek olduğu ($p=0,034$) ($2>3$), kabul edici yaklaşım alt boyutunda 3. ve 4. sınıf düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu ($p=0,008$) ($4>3$) ve ölümü kabullenme alt boyutunda 3. sınıf öğrencilerinin diğer sınıflardaki öğrencilere göre daha düşük puana sahip olduğu belirlenmiştir ($p<0,001$). Yaşam sonu bakıma ilişkin bilgi alan öğrencilerin ölüm korkusu puan ortalamalarının daha düşük olduğu saptanmıştır ($p=0,47$). Daha önce ölüm deneyimi ile karşılaşma durumu ve ölmekte olan hastaya bakım vermeyi isteme durumu açısından gruplar arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Daha önce ölümcül hastaya bakım verme deneyimi olmayan öğrencilerin tarafsız kabullenme puan ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır ($p=0,35$) (Tablo 3). Literatürde, hemşirelik öğrencileri ve hemşirelerin ölmekte olan hastaya bakım hakkındaki tutumunu etkileyen faktörler üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Öğrenci hemşirelerin tutumu; yaş, cinsiyet, sevilen birini kaybetme, ölmekte olan hastaya bakıma yönelik eğitim alma durumu gibi birçok faktörden etkilenmiştir.^{7,8,15-17} Çalışmamızda da ölmekte olan hastaya bakıma yönelik eğitim alma durumu, daha önce ölmekte olan

hastaya bakım deneyiminin, tutumu olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Hemşireler, ölmekte olan hastalarla ilgilenmekten sorumlu tedavi ekibinin en büyük grubudur. Bu nedenle hastanın bakımından sorumlu hemşirelerin yaşam sonu bakıma ilişkin eğitimi en güncel konuların başında gelmektedir. Cerit çalışmasında (2014) eğitimin ölüme karşı olumlu tutumlarının oluşturulmasında ve ölmekte olan hastalara bakılmasında etkili olduğunu belirlemiştir.¹⁶ İnci ve Öz çalışmalarında (2009), ölüm eğitimine katılan hemşirelerin ölüm kaygısı ve ölüme ilişkin depresyon düzeylerinin anlamlı düzeyde azaldığı saptanmıştır.³ Henoch ve arkadaşlarının çalışmasında da (2017) palyatif bakım eğitiminin ölmekte olan hastalara bakım vermeye yönelik tutumla önemli ölçüde ilişkili olduğu bulunmuştur.⁶ Literatüre benzer şekilde çalışmamızda bu konuda bilgi alan öğrencilerin ölüm korkusu düzeylerinin daha düşük olduğu saptanmıştır. Ölmekte olan hastaya bakım vermeye yönelik eğitim, öğrenci hemşirelerin öz farkındalığının artmasına ve etkili baş etme stratejileri geliştirmelerine yardımcı olabilir. Palyatif bakım konusunda özel eğitime sahip hemşire öğrenciler ölüm hakkında konuşmakta daha az güçlük yaşar ve ölmekte olan hastaya bakmakta daha istekli olurlar.

Çalışmamızda daha önce kliniklerde terminal dönemdeki hastalara bakım veren öğrencilerin FATCOD ölçek puanlarının anlamlı şekilde yüksek olduğu saptanmıştır. Edo-Gual (2017) çalışmasında daha önce ölmekte olan hastaya bakım verme deneyimine sahip olan öğrencilerin, FATCOD-S puanlarının anlamlı olarak daha yüksek olduğu saptanmıştır.¹⁷ Arslan ve arkadaşlarının (2014) çalışmasında daha önce kliniklerde terminal dönemdeki hastalara bakım veren öğrencilerin FATCOD ölçek puanlarının anlamlı şekilde yüksek olduğu belirtilmiştir.⁷ Benzer olarak Grubb (2016), Rooda (1999) ve Lange'nin (2008) çalışmalarında da ölmekte olan hastaya bakım verme ile FATCOD ölçek puanları arasında anlamlı ilişki saptanmıştır.^{15,18,19} Çalışmamızda ise daha önce ölmekte olan hastaya bakım verme deneyimi olan

öğrencilerin tarafsız kabullenme ortalama puanlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bunun sebebi olarak çalışmaya katılan öğrencilerden ölmekte olan hastaya bakım verenlerin oranının az olması gösterilebilir.

Çalışmamızda yaş ile ölümden kaçma davranışları arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Çalışma sonuçlarımıza benzer olarak Abdel-Khalek ve Al-Kandari'nin çalışmasında (2007) genç yetişkinlerin daha yüksek düzeyde ölüm

kaygısına sahip oldukları bulunmuştur.²⁰ Abu Sharour ve arkadaşlarının çalışmasında da (2017) genç öğrencilerin ölmekte olan kanser hastalarına bakmaya yönelik daha olumsuz düşünceleri, tutumları ve duyguları olduğu gösterilmiştir.²¹

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda öğrencilerin yarısından fazlasının yaşam sonu bakıma ilişkin eğitim aldığı, yarıya yakınının ölmekte olan hastaya bakım verdiği ve yarısından fazlası ölmekte olan bir hastaya bakım vermek isteyebileceğini ifade etmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin ölüme karşı tutumu orta düzeyde pozitif olarak bulunmuştur. Ayrıca yaş, yaşam sonu bakıma ilişkin eğitim alma ve daha önce ölmekte olan hastaya bakım verme deneyimi olma

durumunun tutumu olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Bu nedenle, hemşirelik öğrencilerine yaşam sonu bakım hakkında daha fazla bilgi edinme ve ölmekte olan hastalara ve ailelerine bakma becerilerini geliştirmeleri için daha fazla eğitim fırsatı sunulması önerilmektedir. Bu tür fırsatlar, öğrenci hemşirelerinin kaygı düzeyini azaltacak ve ölmekte olan hastalar ile ailelerine bakmaya yönelik tutumlarını olumlu yönde geliştirecektir.

KAYNAKLAR

1. Kızılkaya, M, Koştu, N. (2006). Yaşlılıkta ölüm kavramı ve hemşirelik yaklaşımı. Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 9 (4), 69-74.
2. Koç, Z, Sağlam, Z. (2008). Hemşirelik öğrencilerinin yaşam sonu bakım ve ölüm durumuna ilişkin duygu ve görüşlerinin belirlenmesi. C. Ü Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 12(1), 1-10. Available from: <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/1725.pdf>
3. İnci, F, Öz, F. (2009). Ölüm eğitiminin hemşirelerin ölüm kaygısı, ölüme ilişkin depresyon ve ölümcül hastaya tutumlarına etkisi. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 10 (4), 253-260.
4. Şahin, M, Demirkıran, F, Adana, F. (2016). Hemşirelik öğrencilerinde ölüm kaygısı, ölmekte olan bireye bakım verme isteği ve etkileyen faktörler. Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 7(3), 135-141.
5. Sharour, L.A, Suleiman, K, Yehya D, AL-Kaladeh, M, Malak, M, Subih K.M, Salameh, AB. (2017). Nurses' students' attitudes toward death and caring for dying cancer patients during their placement. Euromediterranean Biomedical Journal, 12 (40), 189-193.
6. Henoeh I, Melin-Johansson C, Bergh, I., Strang S, Ek K, Hammarlund K, Lundh Hagelin C, Westin L, Österlind J, Browall M. (2017). Undergraduate nursing students' attitudes and preparedness toward caring for dying persons—A longitudinal study. Nurse Educ Pract, 26, 12-20.
7. Arslan, D, Akca, N.K, Simsek, N, Zorba, P. (2014). Student nurses' attitudes toward dying patients in central Anatolia. Int J Nurs Knowledge, 25 (3), 183-188.
8. Abu-El-Noor, N.I, Abu-El-Noor, MK. (2016). Attitude of palestinian nursing students toward caring for dying patients: A call for change in health education policy. J Holist Nursing, 34 (2), 193-199.
9. Youssef, HA. (2016). Nursing students' perception of dying and their contextualizing end of life and palliative care in nursing curriculum at Taif University. European Journal of Academic Essays, 3(5), 193-199.
10. Çevik, B, Kav, S.(2013). Attitudes and experiences of nurses toward death and caring for dying patients in Turkey. Cancer Nursing, 36 (6), 58-65.
11. Bahar, A. (2007). Ölüm sürecinde olan hasta: terminal bakım ve hospis. Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, 2(6),1-12.
12. Çavdar İ. (2011). Kanserli hastanın terminal dönemdeki bakımı. Türk Onkoloji Dergisi, 26 (3), 142-147.
13. Mccallum, KJ, Jackson, D, Walthall, H, Aveyard, H. (2018). Exploring the quality of the dying and death experience in the emergency department: An integrative literature review. Int J Nurs Studies, 85, 106-117.
14. Koku, F, Ateş, M. (2016). Terminal dönem hasta bakımının niteliğini geliştirmede hemşirelerin ölüme ilişkin deneyim ve tutumları. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, 2(3), 99-104.
15. Grubb, C, Arthur, A. (2016). Student nurses' experience of and attitudes towards care of the dying: A cross-sectional study. Palliat Medicine, 30 (1), 83-88.

16. Cerit, B.(2017). Influence of training on first-year nursing department students' attitudes on death and caring for dying patients: a single-group pretest–posttest experimental study. *Omega: J. Death Dying*, 1:30222817748838.
17. Edo-Gual, M, Tomás-Sábado, J, Gómez-Benito, J, Monforte-Royo, C, Aradilla-Herrero, A. (2017). Spanish adaptation of the frommelt attitude toward care of the dying scale (FATCOD-S) in nursing undergraduates. *Omega: J. Death Dying*, 1:30222816688294.
18. Rooda, L.A, Clements, R., Jordan, ML. (1999). Nurses' attitudes toward death and caring for dying patients. *Oncol Nurs Forum*, 26 (10), 1683-7.
19. Lange, M., Thom, B., Kline, NE. (2008). Assessing nurses' attitudes toward death and caring for dying patients in a comprehensive cancer center. *Oncol Nurs Forum*, 35 (6), 955-960.
20. Abdel-Khalek, A, Al-Kandari, Y. (2007). Death anxiety in Kuwaiti middle- aged personel. *J. Death Dying*, 55 (4), 297-310.
21. Abu Sharour, L, Suleiman, K, Yehya, D, AL-Kaladeh M, Malak M, Subih K.M, Bani Salameh A. (2017). Nurses' students' attitudes toward death and caring for dying cancer patients during their placement. *Euromediterranean Biomedical Journal*, 12 (40), 189–193.